

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.3>

БІЛОУС Т.Й.

**ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСНОСТІ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ
НА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ****THEORETICAL CONCEPTS OF DEFINING PROPERTY AND THEIR INFLUENCE
ON THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF PROPERTY**

З початком приватизаційних процесів у нашій державі виникла потреба у детальному вивченні наукових поглядів щодо власності та її структурних елементів. У межах дослідження було проаналізовано поняття власності від його початкового значення до сьогодення та встановлено взаємозв'язок інституту власності з сучасним правовим середовищем. Проаналізовано власність в цілому, а саме основні підходи до її визначення та розуміння із врахуванням поглядів науковців. Встановлено, що право власності виникає, змінюється та реалізується на підставі закону. Право власності означає володіння і використання, управління і відчуження, забезпечення захисту і спадщини, безстрокового володіння і відповідальності, виключення шкоди для оточуючих і використання процедур для відновлення власності, право на отримання доходу і компенсації. Досліджено, що для західних вчених з розвитком конституційного ладу важливим є не зміна форм власності, а перерозподіл влади у суспільстві. Спираючись на конституційні положення про різноманітність форм власності, можна визначити їх нерівнозначність. З'ясовано, що теоретичні підходи до розуміння власності мають істотне практичне значення для формування та вдосконалення законодавства у сфері права власності. Це має безпосередній вплив на вирішення проблем, що стосуються правового регулювання технологічних інновацій, інституту права власності та механізмів розподілу ресурсів у сучасних суспільствах. Сформульовані висновки спрямовані на поглиблення розуміння та вдосконалення застосування концепції власності в цивільному законодавстві. Зміни в економічних моделях, зокрема процеси колективізації та децентралізації, впливають на сприйняття та механізми управління власністю. На сьогоднішній день, процес приватизації проходить у багатьох державах, однак у порівнянні з країнами із трансформаційною економікою це відбувається менш масштабно. У нашій державі, як і в інших пострадянських державах, процес приватизації набув системного та масштабного характеру й реалізувався поза межами націоналізаційного проекту.

Ключові слова: право власності, інститут власності, власність, права людини.

With the beginning of privatization processes in our country, there was a need for a more detailed study of the opinions and views of scientists on property, as well as an analysis of its components. The changes in the concept of property from its initial meaning to the present day were investigated and the connection of property with the modern legal environment was established. Property as a whole was analyzed, namely

the main approaches to its definition and understanding, taking into account the views of scientists. It was established that property arises from the moment of the creation of laws. The right of ownership means possession and use, management and alienation, ensuring protection and inheritance, perpetual possession and responsibility, excluding harm to others and using procedures for restoring property, the right to receive income and compensation. It was investigated that for Western scientists in the development of the constitutional system, it is not the change in forms of ownership that is important, but the redistribution of power in society. Based on the constitutional provisions on the diversity of forms of ownership, it is possible to determine their inequality. It has been established that theoretical views on property have practical significance for the development and improvement of property law. This affects the solution of problems related to ownership of technological innovations, intellectual property and the distribution of resources in modern societies. The conclusions are aimed at a better understanding and application of the concept of property in civil law. Changes in such economic models, namely collectivization and decentralization, generally affect the perception and management of property. Today, the privatization process is taking place in many countries, but not on such a large scale as in countries with transformational economies. In our country, as in other post-Soviet countries, privatization has become a global phenomenon and was carried out as a non-nationalized socio-economic project.

Key words: *property, property rights, institute, human rights.*

Постановка проблеми. Трансформація економічної системи України, пов'язана з переходом з державної на приватну форму власності, зумовила актуалізацію процесів приватизації та посилила потребу детальному аналізі теоретичних підходів до розуміння поняття власності та її структурних елементів. Осмислення природи власності набуває особливої ваги в умовах сучасних соціально-економічних змін. Теоретичні концепції власності мають важливе прикладне значення, оскільки слугують основою для формування та вдосконалення законодавства у сфері права власності.

Виходячи з цього, **метою даної наукової статті** є аналіз теоретичних концепцій до власності та оцінка їхнього впливу на еволюцію інституту власності.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання визначення власності та їх вплив на розвиток інституту власності досліджували такі науковці, як Дж. Локк, Р.Коуз, А.Алч'ян, І. Бен-там, В. Борисова, І. Спасибо-Фатеева, В. Яроцький, Я. Шевченко та інші. Але, проте незважаючи на досягнуті результати, власність та її адаптація до інновацій і технологічного прогресу залишається малодослідженим та не достатньо вивченим, у зв'язку з чим потребує подальшої наукової уваги.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, на сучасному етапі розвитку України активно розвивається та спостерігається активізація процесів приватизації. Відбувається поступова трансформація відносин власності, зокрема перехід від переважання державної форми до приватної. У зв'язку з цим актуалізується необхідність аналізу змін, які на сьогоднішній день відбуваються у системі власності та зумовлюють потребу в їх новому теоретичному осмисленні. Тому для початку, проаналізуємо, що ж таке власність в цілому.

Питання власності та її значення в суспільному розвитку привертало увагу мислителів ще з античних часів, тобто класиками античності. Зокрема, такими як Аристотелем, який розглядав власність як чинник, що сприяє зміцненню держави, пов'язуючи її із природою людини та приватною ініціативою. У науковій традиції утвердилася позиція, згідно з якою витокі концепції священної власності пов'язують з ученням Аристотеля. Він вважав, що інститут заохочує дбайливе ставлення до майна та соціальної стабільності, тоді як Платон критикував інститут приватної власності і надавав перевагу спільному володінню.

У межах класичних політико-економічних концепцій XVIII–XIX століть значний вплив на формування уявлень про право власності мали ідеї, закріплені у Декларації прав людини і громадянина 1789 року та Конституції США 1787 року. Власність визнавалася одним із фундаментальних природних прав людини поряд із правом на свободу, рівність і безпеку.

Подальший розвиток теоретичних підходів до осмислення власності відбувався у працях класиків філософії та політичної економії. Важливу роль у цьому процесі відіграли ідеї Дж. Локка, який розглядав приватну власність як результат поєднання праці та волі особи. Надалі Г. Гегель надав глибше філософське обґрунтування власності, визначаючи її як форму зовнішнього

виявлення свободи особистості. У власності, як писав філософ, «воля проявляється як особиста воля, тобто воля індивіду стає об'єктивною» [1].

У працях мислителів XVIII–XIX століть, зокрема У. Годвіна, М. Штірнера, П. Прудона, М. Бакуніна, а також у теоріях Г. Спенсера і Т. Гоббса, проблема власності розглядалася крізь призму індивідуалістичних та соціально-політичних концепцій. У XX столітті на основі цих підходів сформувалися різноманітні теорії власності, що значною мірою вплинули на сучасне розуміння цього правового інституту. В її основі – теорія справедливості Р.Нозіка, заснована на індивідуалістичній теорії власності, що заперечує будь-які форми її відчуження [1].

З середини XIX ст. власність стає об'єктом так званих «нападів» і про її захист нічого не йшлося. Приватну власність на думку Т.Бетелла, який посиляється на Джона Р.Коммонса, вважали як «дань, не досліджуючи» [1].

Занепад концепції власності збігся з піднесенням ідеї «прогресу». До цього часу власність розглядалася як невід'ємна риса людської природи, спадкова характеристика, і вважалася необхідним інститутом у суспільстві, хоч і далеко від ідеалу.

Паралельно з утвердженням інституту приватної власності сформувалися ідеологічні течії, представники яких заперечували приватну власність і обгрунтовували ідею духовного прогресу людського суспільства.

Джон Локк вважає, що власність виникає до створення держави і являє собою реалізацію природного права, яке є результатом природної діяльності людини [2, с. 9].

На думку В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького ставлення особи до речі як до своєї має найперше суб'єктивний характер, якого зовсім не є достатньо аби стверджувати про існування права власності. З об'єктивної сторони воно повинно бути поєднане із здійсненням власником певних можливостей щодо свого майна, які іменують повноваженнями власника» [3, с. 406]. Основою для дослідників тут є суб'єктивне ставлення до речі як своєї, а також наявність чітко визначених повноважень. З таким твердженням погоджуються і неоконституціоналісти такі як Р.Коуз та А.Алчіаном, які вважали, що «власність є не ресурс сам по собі, а низка прав або, принаймні, частка права використання ресурсу» [4].

І. Бентам зазначав, що власність і закон народжуються разом, разом і вмирають; поки не було законів, не було і власності; у разі зникнення законів, зникає і власність [5].

Р.Коуз та А.Алчіан у своїх дослідженнях підкреслювали, що поняття «власність» у широкому економічному чи соціальному значенні не завжди точно відображає юридичні відносини, тому вони запропонували замінити його на «право власності». Право власності для них – це право щодо володіння і використання, управління і відчуження, забезпечення захисту спадщини, безстрокового володіння і відповідальності, виключення шкоди для оточуючих і використання процедур для відновлення власності, право на отримання доходу і компенсації [4, с.10]. У даному визначенні можна спостерігати наявність трьох класичних складових права власності, таких як володіння, користування й розпорядження майном, що стосується охорони прав – набуття, реалізації та захист; а з економічної точки зору – це управління власністю та право на отримання доходу. Тобто, право власності належить до основоположних прав людини, що гарантує можливість володіти, користуватись і розпоряджатись ним на свій розсуд, а також забезпечує юридичний захист цих прав. Саме тому право власності посідає важливе місце серед економічних прав і свобод людини та громадянина.

З економічної точки зору важливими категоріями право власності є, на думку В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького привласнення та володіння. Під привласненням розуміють той факт, що брати участь в обігу без попереднього привласнення майна неможливо, бо не може йтися про його відчуження, яке може бути тільки за умов наявності права власності у відчужувача. Щодо володіння, то воно не тотожне привласненню, адже є його передумовою і є його результатом [1, с. 406]. Тому з вищезазначеного бачимо, що без привласнення не буде ані користування, ані розпорядження. Відтак, привласнення слід розглядати як вихідний елемент права власності, що зумовлює можливість виникнення та реалізації правомочностей володіння, користування й розпорядження.

У політекономії власність розглядається як система історично змінних об'єктивних відносин між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, що відображає привласнення засобів виробництва та предметів споживання. При цьому такі відносини властиві будь-якому суспільству, будь-якому суспільно-економічному ладу. На відміну від цього, право (зокрема і право власності) виникає лише на певному ступені суспільного розвитку, тобто пізніше власності, яка історично передує праву [2].

Підхід до категорії «власність» в новій інституціональній теорії принципово інший, ніж у політекономії: відносини власності виходять не з економічних умов життя суспільства, а з обмеженості економічних ресурсів, вся увага зосереджується на правовому аспекті власності. Відповідно, власність трактується не як відносини суб'єкта з приводу засобів виробництва, а як право власності. Згідно з таким підходом власність – це не сам ресурс, а пучок прав з його використання [6].

Необхідно також відзначити «теорію економічного аналізу права» (економіки права), що з'явилася в середині ХХ ст. в економічній науці, яка об'єднує різні школи і підходи. Названа теорія отримала науковий напрям і сформувалась в особливу дисципліну в США після виходу в 1972 р. першого видання книги судді апеляційного суду 7-го округу США Річарда Познера «Економічний аналіз права». У цій теорії взаємодія права та економіки розглядається в контексті двостороннього процесу: право повинно відповідати сучасним соціальним, зокрема економічним, реаліям, а економічні суб'єкти, визначаючи стратегії своєї поведінки, повинні враховувати обмеження, які накладає на них наявна правова система.

Підходи економічного аналізу права застосовуються і при вивченні конституцій держав у рамках науки конституційного (державного) права зарубіжних країн. У юридичній літературі під час дослідження названого напрямку трапляються такі спеціальні терміни, як «економічна конституція» і «конституційна економіка».

Конституційна економіка є науковим напрямом, який вивчає принципи досягнення максимально можливого в рамках національної економічної системи задоволення економічних і соціальних прав особистості шляхом оптимального поєднання економічної доцільності з досягнутим рівнем конституційного розвитку, відображеним у нормах конституційного права, що регламентують економічну і політичну діяльність в державі [3-5].

Як вказують дослідники державного права, основне питання конституційної економіки – це власність. Представники цього напрямку вважають, що умови державного втручання і взагалі впливу держави на економічну сферу, його обсяг і форми повинні бути поставлені під контроль суспільства. Державі варто утримуватися від прямого втручання в ринковий процес, при цьому вона повинна гарантувати приватну власність, підтримання конкуренції, послідовність економічної політики.

З позиції соціології власність є соціальним феноменом. Відносини власності розглядаються як відносини саме між людьми щодо використання рідкісних благ, обмежених ресурсів. Приватна власність – це сукупність прав на живі та неживі об'єкти. Права на володіння, користування, розпорядження цими об'єктами закріплені законодавчо і визначаються соціально, оскільки їх характер залежить від конкретного суспільства, від стадії його розвитку. Тобто приватна власність – це соціальний інститут, який виник відповідно до потреб матеріального життєзабезпечення соціальної системи, виробництва і розподілу благ [6].

Конституція України містить у собі універсальні норми, які поєднують в собі підґрунтя економічних, соціальних, політичних, моральних, правових та інших суспільних відносин. Проте під час розкриття змісту деяких понять, які закріплені в Конституції, є невідповідність, яка пов'язана з переходом до нового конституційного ладу.

Серед таких понять особливе місце посідає поняття «форма власності». Під час його наукового аналізу дослідники стикаються з відсутністю єдиного підходу до термінології та критеріїв класифікації, а також зі змішуванням базових категорій, зокрема таких, як форма, тип і вид власності. Унаслідок цього в науковій літературі простежуються різні підходи: одні автори розмежовують загальнонародну, суспільну, державну та публічну форми власності, інші ж вважають ці поняття тотожними.

Водночас Конституцією України передбачені такі форми власності:

- виключна власність Українського народу;
- державна власність;
- власність територіальних громад села, селища, міста, тобто комунальна власність;
- приватна власність [7].

На думку І. Спасиво-Фатєєвої, не може існувати система права власності, до якої входили б такі її форми як приватна, колективна, державна та комунальна, оскільки для них не встановлено окремих правових режимів, а Конституція України закріплює принцип рівності всіх суб'єктів права власності [8, с.33]. Така ж точка зору і в Я. Шевченко, яка стверджує, що Цивільним Кодексом України не врегульовано форми власності, які є економічною, а не правовою категорією [8]. Крім того, непотрібний поділ на форми власності, і єдиною можливою формою для правових

відносин власності є саме право власності, яке виражається як індивідуальне, при наявності одного суб'єкта, та як загальне, коли множинність суб'єктів [8, с.33].

Якщо говорити про неприйнятність категорії форми власності відповідною групою сучасних науковців, то основною причиною такого явища є світоглядна належність підходів до просування тієї чи іншої правової концепції. Це проявляється, зокрема, у спробі усунення марксистських елементів із концепції форм власності, а саме – у визначенні пріоритетності соціально-економічної природи форм власності та визнанні впливу цієї природи на політичні відносини. Це твердження спростовується тим, що форми власності можуть впливати на процеси володіння економічною владою і на політичні фактори суспільного розвитку.

Для західних вчених в еволюції конституційного ладу важливим є не зміна форм власності, а перерозподіл влади у суспільстві [8, с.34]. А спираючись на конституційні положення про різноманітність форм власності, можливо встановлювати їх певну нерівність. Отож, нерівність вже існує. І вона існувала б і тоді, коли в Конституції нічого не значилося би про форми власності.

Висновок. Підводячи підсумки з вищевикладеного матеріалу, слід зазначити, що власність є складним і багатоаспектним соціально-правовим явищем, зміст якого формується під впливом різних теоретичних концепцій. Аналіз наукових підходів до визначення поняття власності дозволив встановити, що вони відображають еволюцію суспільних відносин та економічних процесів і безпосередньо впливають на формування та розвиток інституту власності. З'ясовано, що зміна економічних моделей, таких як колективна власність або децентралізація, впливають на сприйняття та управління власністю. Поява нових форм власності, потребує подальшого наукового осмислення та вдосконалення нормативно-правового забезпечення з урахуванням сучасних економічних і соціальних викликів. Таким чином, проведене дослідження підтверджує, що теоретичні концепції визначення власності відіграють важливу роль для розвитку інституту власності та ефективного правового регулювання майнових відносин у сучасному світі.

Список використаних джерел:

1. Потапчук Г. Ю. Роль дослідницьких традицій інституту власності у побудові ефективної економічної політики реформування відносин власності // *Ефективна економіка*. 2009. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=100>.
2. Керев В. Суспільно-політичні погляди Джона Локка // *Студентський науковий вісник*. 2022. № 47. С.8-10. URL: <https://library.tntu.edu.ua/student-scientific-bulletin/>.
3. Цивільне право: підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. 656с.
4. Дубина М.В. Теоретична основа інституціоналізму як наукового напрямку економічної науки // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 27(1). С. 8-11. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/>.
5. Бентам І. Основні начала цивільного кодексу. URL:http://econlibrary.ru/books/98/93/bentham_principles%20of%20the%20civil%20code_pt1.html.
6. Маніла О. Р. Теоретичні підходи до визначення сутності приватної власності // *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.6. С. 247-252.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Домашенко М. В. Про теоретичні погляди на власність // *Право України*. 2010. № 12. С. 32–38. URL: <https://pravoua.com.ua/>.
9. Цивільне право України: академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.

Дата першого надходження статті до видання: 13.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2025